

Het spel van de macht

Het spel van de macht

*De familie Van Broecheven en de politieke en
economische elite in 's-Hertogenbosch tussen
1579-1629*

WIM CÖP

Zuidelijk
Historisch
Contact

Hilversum, Verloren 2015
Tilburg, Zuidelijk Historisch Contact

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij de financiële steun van:
Prof. dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemtfonds.

Deze publicatie kwam tot stand onder auspiciën van:

Dit boek is een uitgave van Zuidelijk Historisch Contact (ZHC)

Voor alle informatie

Barbara Helmich, p/a St. Janstraat 11, 4901 LR Oosterhout
e-mail: barbarazhc@hotmail.com, website: www.uitgeverij-zhc.nl

Abonnementen en bestellingen

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
bestel@verloren.nl | www.verloren.nl

Redactiesecretariaat

Kitty de Leeuw, Kruisstraat 66, 5014 HV Tilburg
e-mail: kitty.deleeuw@outlook.com

Kernredactie

prof. dr. Arnoud-Jan Bijsterveld, hoofdredacteur, drs. Jan Brouwers, dr. Kitty de Leeuw, redactiesecretaris, dr. Ton Thelen, drs. Lauran Toorians

Redactieraad

prof. dr. E. Aerts, prof. dr. P.C.M. Hoppenbrouwers, prof. dr. A.M. Koldewij, prof. dr. G.L.F. Marnef, prof. dr. P.J.A. Nissen, prof. dr. M.R. Prak

Afbeelding op het omslag: *voorzijde*, detail uit een schilderij dat Hans van de Ven in 1983 maakte van de torenbrand die in de avond van 25 juli 1584 de Sint-Jan in 's-Hertogenbosch teisterde. De voorstelling kan symbool staan voor de politieke en religieuze brandhaard die de stad tussen 1579 en 1629 was. Privécollectie Rob van de Laar; *achterzijde*, het zegelstempel van Henric van Broecheven als schepen van 's-Hertogenbosch. Collectie Het Noordbrabants Museum.

ISBN 978-90-8704-464-0

Deze uitgave is tevens verschenen als proefschrift aan Tilburg University.

© 2015 Stichting Zuidelijk Historisch Contact & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Opmaak: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Afkortingen en genealogische schema's	9
Voorwoord	11
1 Inleiding	13
1.1 Probleemschets	14
1.1.1 <i>Vraagstelling en doelstelling</i>	14
1.1.2 <i>De periode</i>	15
1.1.3 <i>Onderzoek tot nu toe: een greep uit de Bossche historiografische literatuur</i>	16
1.2 Theoretisch en methodisch raamwerk	18
1.2.1 <i>Macht, ongelijkheid en gelaagdheid</i>	19
1.2.2 <i>Besluitvormingsprocessen en meten van macht</i>	23
1.2.3 <i>Geld</i>	24
1.3 Onderzoeksopzet	25
2 De familie Van Broehoven tot omstreeks 1570	29
2.1 Afkomst van de familie Van Broehoven: Butkens en Christyn	29
2.2 Afkomst naar de huidige inzichten	33
2.2.1 <i>De Van Broehovens in Sint-Oedenrode</i>	33
2.2.2 <i>De Van Broehovens in 's-Hertogenbosch</i>	38
2.3 Conclusie	53
3 De politieke organisatie van het hertogdom Brabant en één van zijn vier hoofdsteden: 's-Hertogenbosch	55
3.1 Hoofddlijnen van de bestuurlijke organisatie van het hertogdom Brabant	55
3.1.1 <i>Bourgondië</i>	55
3.1.2 <i>Staten van Brabant</i>	56
3.1.3 <i>Raad van Brabant</i>	56
3.1.4 <i>Raad van Financiën</i>	57
3.1.5 <i>Rekenkamer en administratieve controle</i>	58
3.1.6 <i>Ambtelijk-organisatorische verbinding tussen de stad en het centrale bestuur</i>	58
3.1.7 <i>Conclusie</i>	58
3.2 Bestuurlijke organisatie en politieke elite van de stad 's-Hertogenbosch	59

3.2.1	<i>Stadsbestuur</i>	60
3.2.2	<i>Hoge Bossche functionarissen</i>	63
3.2.3	<i>Andere hoge bestuurlijke functies</i>	67
3.3	<i>Slotbeschouwing</i>	72
4	De invloedrijke Van Broechevens tussen 1579 en 1629	75
4.1	Henrick van Broecheven Pzn. en zijn zonen	75
4.1.1	<i>Henrick van Broecheven Pzn. (1544-1604)</i>	75
4.1.2	<i>Peter van Broecheven Hzn. (1573-1627)</i>	78
4.1.3	<i>Christiaan van Broecheven Hzn. (1575-1612)</i>	79
4.1.4	<i>Rogier van Broecheven Hzn. (1577-1656)</i>	80
4.1.5	<i>Gerard van Broecheven Hzn. (1580-1637)</i>	81
4.1.6	<i>Gielis van Broecheven Hzn. (1583-)</i>	82
4.1.7	<i>Johan van Broecheven Hzn. (1588-1649)</i>	82
4.2	Rogier van Broecheven Pzn. en zijn zonen	83
4.2.1	<i>Rogier van Broecheven Pzn. (1548-1624)</i>	83
4.2.2	<i>Arnout van Broecheven Rzn. (1581-1656)</i>	84
4.2.3	<i>Nicolaas van Broecheven Rzn. (ca. 1590-1668)</i>	86
4.3	Gielis van Broecheven Pzn. (1557-1632?)	86
4.4	<i>Uitleiding</i>	87
5	Politieke macht	89
5.1	Schepenen, gezworenen en raadsheren	89
5.1.1	<i>Vervangingen en onvrede over benoemingen</i>	90
5.1.2	<i>De tussen 1579 en 1629 benoemde schepenen: hun profiel</i>	93
5.1.3	<i>Ongelijkheid: verschillen in macht tussen schepenen, gezworenen en raadsheren</i>	98
5.1.4	<i>Wie werd machtig?</i>	107
5.2	Macht van de ambachten	116
5.2.1	<i>Praktijk van de dekenverkiezingen: wie werden gekozen?</i>	116
5.2.2	<i>Participatie van de ambachten in commissies</i>	119
5.2.3	<i>Rol van de ambachten bij de besluitvorming en prioriteiten</i>	123
5.2.4	<i>Conclusie</i>	130
5.3	Stadsrentmeesters	131
5.3.1	<i>Hoe kwamen de benoemingen tot stand?</i>	131
5.3.2	<i>Wie werden benoemd?</i>	133
5.3.3	<i>Rentmeesterconflict</i>	136
5.3.4	<i>Macht en aantrekkelijkheid van het rentmeesterschap</i>	142
5.3.5	<i>Conclusie</i>	144
5.4	Hoge stedelijke functionarissen: pensionaris, griffier, secretaris	144
5.4.1	<i>Pensionaris</i>	145
5.4.2	<i>Secretaris en griffier</i>	152
5.4.3	<i>Conclusie</i>	157
5.5	Andere bestuurlijke functies: hertogelijke ambten, andere functies	158
5.5.1	<i>Schout</i>	158

5.5.2	<i>Militair gouverneur</i>	160
5.5.3	<i>Rentmeesters van de domeinen en de bedden</i>	166
5.6	De Bossche bestuursorganisatie in vergelijking met die van andere steden	180
5.7	Conclusie	186
6	Economische situatie tussen 1579 en 1629	189
6.1	Economische trend en ontwikkeling van het reële loon	189
6.2	Onderzochte factoren ter toetsing van de grafiek van Hanus	192
6.2.1	<i>Verloop van de Opstand als verklarende factor</i>	192
6.2.2	<i>Politieke documenten, emigratie en graanverbruik als indicator</i>	197
6.2.3	<i>Verloop van de onroerendgoedprijzen</i>	202
6.2.4	<i>Financiële situatie van de stad</i>	204
6.3	Conclusie	215
7	Economische macht	219
7.1	Vermogende beroepsgroepen en personen	219
7.1.1	<i>Materiaal</i>	220
7.1.2	<i>Analyse</i>	221
7.1.3	<i>Conclusie</i>	232
8	De macht van de familie Van Broecheven	235
8.1	Politieke macht	235
8.1.1	<i>Politieke carrières</i>	236
8.1.2	<i>De politieke macht van de belangrijkste families</i>	239
8.1.3	<i>Conclusie</i>	245
8.2	Economische macht	246
8.2.1	<i>Activiteiten in nijverheid en handel</i>	246
8.2.2	<i>Activiteiten op de publieke en private geldmarkt</i>	252
8.3	Sociaal-culturele macht	261
8.3.1	<i>Illustre Lieve Vrouwe Broederschap</i>	261
8.3.2	<i>Overige politiek-sociale functies</i>	265
8.3.3	<i>Huwelijkspartners</i>	266
8.3.4	<i>Universitaire vorming</i>	268
8.3.5	<i>Levensstijl</i>	271
8.4	Waarom werden de Van Broechevens machtig en waarom bleven zij dat?	281
8.4.1	<i>Basisvoorwaarden</i>	282
8.4.2	<i>Maatschappelijk vermogen</i>	283
8.4.3	<i>Was de samenstelling van het maatschappelijk vermogen uniek?</i>	285
8.4.4	<i>Conclusie</i>	288
9	Epiloog: naar grote hoogte in het Zuiden en een roemloos einde in het Noorden	293
	Samenvatting	300
	Summary	310

Bijlagen	320
Literatuur	333
Ongepubliceerde bronnen	333
Gepubliceerde bronnen en literatuur	335
Over de auteur	344

Afkortingen en genealogische schema's

Afkortingen

AB	Archief Begijnhof 's-Hertogenbosch
ABB	Archief de Bergeyck – deelarchief de Bergeyck
AT-Oesta	Österreichisches Staatsarchiv Wien
ARAB	Algemeen Rijksarchief Brussel
BHIC	Brabants Historisch Informatiecentrum, 's-Hertogenbosch
DVC	Dataverzameling Cöp, 2014
sH	(Oud-)Rechterlijk Archief 's-Hertogenbosch
ILVB	Illustre Lieve Vrouwe Broederschap
NAH	Nationaal Archief Den Haag
N	Notarieel Archief 's-Hertogenbosch
OAGZG	Oud-archief Groot-Ziekengasthuis
OSA	Oud Stadsarchief 's-Hertogenbosch
R	Register- of inventarisnummer
SAH	Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Genealogische schema's

1	Nakomelingen Andries van Broecheven	34
2	Nakomelingen Marten Gielis Jan Andries van Broecheven	40
3	De kinderen en kleinkinderen van Peter van Broecheven	76
4	Overzicht van de familie Van Gestel	286
5	Overzicht van de Van Broechevens die politiek actief waren in het Zuiden	294

Voorwoord

Het onderzoek dat in dit boek wordt beschreven, is het resultaat van een genealogische studie naar de familie Van Broehoven dat werd uitgevoerd van 2006 tot 2009 en van een onderzoekvoorstel voor een promotieonderzoek van februari 2010. Veel uren denkwerk en menig keer herschrijven en opnieuw indelen van de diverse concepten waren nodig om tot het voorliggende resultaat te komen. Het combineren van familiegeschiedenis, stadsgeschiedenis, politiek, economie en de geschiedenis van de Tachtigjarige Oorlog leek meermalen ten prooi te vallen aan een onoplosbare complexiteit. De resultaten werden verwerkt in een proefschrift waarop de auteur op 11 december 2014 promoveerde aan de universiteit van Tilburg. Tekstueel nagenoeg hetzelfde manuscript ligt nu voor als uitgave van Zuidelijk Historisch Contact (ZHC) in samenwerking met Uitgeverij Verloren.

Gaarne wil ik diegenen bedanken die bij het onderzoek en het gereedmaken van het manuscript behulpzaam zijn geweest. Mijn onderzoeksbegeleiders, prof. dr. Arnoud-Jan Bijsterveld en dr. Anton Schuttelaars, dank ik voor hun suggesties, discussies en sturing tijdens de afgelopen vier jaar. Zonder hun inbreng zou ik dit werk zeker niet tot een goed einde hebben kunnen brengen. Ook de kritische opmerkingen van prof. dr. Marjolein 't Hart hebben tot een betekenisvolle bijdrage aan het onderzoekresultaat geleid.

In mijn dank wil ik graag betrekken de medewerkers van het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch, van het Brabants Historisch Informatiecentrum in 's-Hertogenbosch en van het Archief de Bergeyck in Beveren (België). Hun behulpzaamheid bij het zoeken en het telkens weer halen van archiefstukken was voorbeeldig. Het woord 'nee' kwam in hun vocabulaire niet voor. Verder dank ik Pim Brascamp en Ron Fierst van Wijnandsbergen, die delen van het manuscript hebben doorgenomen, maar in het bijzonder Hans van de Griend. Hij was steeds bereid te helpen met het ontcijferen van 'onleesbare' antieke Nederlandse teksten en wist vele bronnen boven tafel te googelen. Thomas Andersen assisteerde bij de opmaak van de tabellen.

Ten slotte een woord van dank aan Lauran Toorians, die als redacteur voor ZHC de hele tekst kritisch heeft doorgenomen en geredigeerd, en de medewerkers van Uitgeverij Verloren, die de vormgeving en de druk van het boekwerk hebben verzorgd.

In den Naem der Drie Eerw. Magist. van 's Hertogenbosch
 Gedenckende den Coninc van Spannen
 als Hertog van Brabant, zijner
 ghehooren vromen ende opf. vromen
 Ende dese zijnde met stad
 houbt ende ghevoens te zijner Ende
 deselve Stadt te Babbaray tot
 Dienste ende behoef van zijner Hoer
 met freyheit alle Liberteyten van
 vromen deselve Ende te onder
 houding ende Babbaray In Pari
 firatue van Eulay ende d. d. d.
 Dae op d. d. d. Ende
 vromenlych tot ghehoeding
 Ende Catholique Roomse
 heylighen ende heylighen
 vromenlych van zijn Ma.
 met oock alle vromenlych rosp.

Afb. 1.1 De eedformule door de drie leden van de magistraat van 's-Hertogenbosch ter gelegenheid van de vrede van Keulen op 20 december 1579 (OSA 966).

I Inleiding

Toen op zondag 20 december 1579 de Vrede van Keulen en daarmee de verzoening van 's-Hertogenbosch met de Spaanse koning vanaf de pui van het Bossche stadhuis werd afgekondigd, stond Henrick van Broecheven Pzn. te midden van onder anderen schepenen, gezworenen en raadsheren op het bordes.¹ Hij was inmiddels 34 jaar oud, vader van vier kinderen en raadsheer en rentmeester van de stad. In 1571 had hij voor het eerst het schepenambt bekleed en hij zou tot zijn overlijden in 1604 de stad en het hertogdom Brabant blijven dienen als stadsrentmeester en rentmeester van de Staten, stadspensionaris, schepen en raadsheer.² Nooit was hij president-schepen in zijn geboortestad, maar in 's-Hertogenbosch en wellicht nog meer in Brussel had hij een invloedrijk sociaal netwerk opgebouwd waarvan zijn kinderen nog jaren na zijn dood profiteerden.

Of Henricks broer Rogier die zondag ook op het bordes stond, weten we niet. Hij was bierbrouwer en drie tot vier jaar jonger dan zijn broer. Zijn eerste vrouw was begin 1578 overleden en zijn tweede echtgenote was kort voor die gedenkwaardige twintigste december bevallen van haar eerste kind.³ Ook hij zou de stad dienen als ambachtsdeken, schepen en raadsheer, en als luitenant en kapitein van de schutterij van de handboog. Maar meer dan zijn broer was hij als bierbrouwer en lakenkoopman ondernemer. Met zijn broer Henrick en ook anderen was hij eigenaar van meerdere windmolens en in 1590 kwam hij in het bezit van het prestigieuze huis de Leeuwenborch aan de Markt.⁴ Hoewel hij actief was in het stadsbestuur, zitting had in diverse commissies en meermaals door de stad werd uitgezonden op binnenlandse missies, komt hij vooral naar voren als zakenman. In 1622 vroeg hij de magistraat te worden ontheven van zijn laatste officiële functie voor de stad.⁵ Rogier overleed op 14 september 1624, ongeveer 78 jaar oud.

Ten tijde van de gedwongen lening in 1578 behoorden Henrick en Rogier tot de gegoede middenklasse. Henrick werd aangeslagen voor twaalf gulden en Rogier voor zes, en beiden waren daarmee ver verwijderd van de toplaag die vijftig gulden bijdroeg.⁶ Bij hun overlijden, enkele decennia later, behoorden zij echter tot de rijkste Bosschenaren.

Vier zoons van Henrick en Rogier van Broecheven Pzn. traden in hun vaders voetsporen als schepen, rentmeester en pensionaris. Na de verovering van 's-Hertogenbosch door

1 OSA 162, f. 12, 20 december 1579.

2 sH, R 1478, f. 84, 21 november 1606.

3 OSA 2697, f. 426.

4 OSA 1441, LXe penning, 23 februari 1590.

5 OSA 252, 1622; OSA 177, 1 juli 1622.

6 OSA 5203, gedwongen lening 1578. Voor deze lening werden de 837 meest vermogende Bosschenaren aangeslagen, naar schatting een kwart van de het totale aantal gezinnen.

Frederik Hendrik in 1629 was de politieke rol van de Van Broechevens in 's-Hertogenbosch uitgespeeld. Twee zonen van Henrick van Broecheven Pzn. – Gerard en Rogier – bleven politiek actief in de Zuidelijke Nederlanden en met name de zoon en kleinzoon van deze Gerard zouden een prominente rol gaan spelen als bestuurders en topdiplomaten in dienst van de koning van Spanje. Nazaten van Rogier en Gerard van Broecheven Hzn. kwamen terecht in het Antwerpse en Brusselse stadsbestuur.

De tak van Rogier van Broecheven Pzn. bleef in het Noorden en stierf in het begin van de achttiende eeuw berooid uit, dertig jaar nadat zijn achterkleinzoon Willem Arnout een proces had gevoerd om de huwelijksbelofte van de weduwe van de burgemeester van Eindhoven af te dwingen. Hij ontving duizend gulden schadevergoeding, maar niet de bruid.⁷ Ook een graf in de Sint-Jan zat er voor de laatste Van Broecheven-telgen niet meer in, want op 4 april 1720 verkochten de erfgenamen van Willem Arnout en zijn broer Jacob Diederick de grafkelder van de familie met het wapen van de Van Broechevens erop.⁸

1.1 Probleemschets

1.1.1 *Vraagstelling en doelstelling*

De vraagstelling van deze studie is voortgekomen uit een genealogisch onderzoek naar de familie Van Broecheven. Oorspronkelijk stond hierbij centraal de familiegeschiedenis van de familietakken in Tilburg, Leiden en 's-Hertogenbosch. Spoedig werd duidelijk dat de Bossche tak niet verwant is met de beide andere, maar tevens dat de Bossche Van Broechevens belangrijke functies hebben bekleed in de periode vóór 1629 en dat daaraan tot nu toe in de literatuur nauwelijks aandacht is besteed. Dit was de aanleiding om de onderzoekdoelstelling te herformuleren en daarin de familiegeschiedenis van de Bossche familie Van Broecheven en een stuk stadsgeschiedenis te combineren.

Uitgangspunt van dit boek is dan ook om genealogie en familiegeschiedenis in te bedden in een historische vraagstelling, namelijk die naar machts- en besluitvorming. Dit betekent dat deze studie de familiegeschiedenis van de Bossche familie Van Broecheven belicht als onderdeel van het spel van de macht en de historie van 's-Hertogenbosch tussen 1579 en 1629. Het was gedurende deze periode dat de macht van de familie tot grote hoogte reikte. We onderzoeken hierbij de mogelijkheden die deze familiegeschiedenis biedt om de mechanismen en de werking van besluitvormingsprocessen te doorgronden, en om de verschillen in de politieke en economische macht tussen verschillende sociale lagen of groepen aan het licht te brengen.

De bestuurlijke en economische gang van zaken in de stad 's-Hertogenbosch krijgt hierbij aandacht om de leden van de familie te plaatsen in hun tijd. Hoe waren de politieke en economische machtsverhoudingen? Wie waren de 'Herren van de Raad'?⁹ Wat was de achtergrond van de nieuwkomers en welke rol speelden de ambachten? Zijn de fenomenen politieke en economische macht meetbaar en inzichtelijk te maken en hoe kwamen besluiten tot stand? Hoe opereerden de Van Broechevens en hoe groot was hun macht, zowel economisch als politiek, in de periode tussen 1579 en 1629 en over welke sociaal-culturele bagage beschikten zij? Hoe waren zij in staat een groot vermogen op te bouwen in een tijdvak dat door veel historici wordt omschreven als een periode waarin de stad eco-